

ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΚΑΙ ΚΡΙΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΥ

Γ. Μιχαηλίδης - Νουάρος, *Ζωντανό Δίκαιο και Φυσικό Δίκαιο. Εισαγωγή σὲ κεντρικὰ προβλήματα τῆς Νομικῆς Κοινωνιολογίας καὶ τῆς Φιλοσοφίας τοῦ Δικαίου*, Ἀθήνα, Ἐκδ. Οἶκος Ἀφοὶ Π. Σάκκουλα 1982, 533 σελ.

Τὸ ἔργο αὐτὸ τοῦ Ἀκαδημαϊκοῦ Γεωργίου Μιχαηλίδη-Νουάρου, ἀποκορύφωμα μιᾶς λαμπρῆς, ὅσο καὶ σεμνῆς, ἐπιστημονικῆς σταδιοδρομίας, ἔρχεται νὰ συμπληρώσει, νὰ διευρύνει καί, κατὰ κάποιον τρόπο, νὰ ὁλοκληρώσει μία μακρὰ σειρά συγγραμμάτων, ἄρθρων, μελετῶν, ἀνάμεσα στὰ ὁποῖα τὰ δύο πολὺ γνωστὰ ἔργα *Ὁ τεχνικὸς πολιτισμὸς καὶ τὸ Ἀστικὸ Δίκαιο* (1962) καὶ *Δίκαιον καὶ κοινωνικὴ συνείδησις* (1972). Πρόκειται ὡστόσο γιὰ μία πρωτότυπη ἐργασία, ποὺ ἀποκαλύπτει ἓνα ἀδιάπτωτο ἐρευνητικὸ πάθος ἀλλὰ καὶ ἓνα ἰδιαίτερα ἀνεπτυγμένο κριτικὸ πνεῦμα καὶ ἰκανότητα συνθέσεως, παρὰ τὸν καταπληκτικὸ ὄγκο γνώσεων καὶ τὴν πολυμέρεια τῶν ἐνδιαφερόντων τοῦ ἐρευνητῆ.

Ἐκεῖνο ποὺ χαρακτηρίζει ἰδιαίτερα τὸ μεγάλο αὐτὸ βιβλίο εἶναι ὅτι συνδυάζει ἀριστοτεχνικὰ τὴν εὐρεία γνώση τοῦ θετικοῦ δικαίου καὶ τῆς ἱστορίας τῶν θεσμῶν μὲ τὸν πλήρη κατατοπισμὸ ἐπὶ τῶν μεθόδων καὶ τῶν ἐννοιῶν τῆς Κοινωνιολογίας καὶ τῆς Φιλοσοφίας τοῦ Δικαίου, πράγμα ποὺ ἐπιτρέπει στὸν συγγραφέα νὰ διακρίνει ὄχι μόνον τὰ σταθερὰ στοιχεῖα στὴ ζωὴ τοῦ δικαίου ἀλλὰ καὶ τὶς μεταβολές, τὶς παραλλαγές ἢ τὶς ἀπλὲς ἐξελίξεις καὶ ἀναδιαμορφώσεις, ποὺ οἱ θεσμοὶ καὶ οἱ κανόνες τοῦ δικαίου ὑφίστανται μέσα στὸ χρόνο ἢ ὑπὸ τὴν ἐπίδραση διασταυρώσεων καὶ ἀλληλεπιδράσεων κάθε λογῆς. Τὸ πλησίασμα αὐτὸ τῆς Κοινωνιολογίας καὶ τῆς Φιλοσοφίας τοῦ Δικαίου βοηθεῖ τὸν συγγραφέα — καὶ μαζί μ' αὐτὸν καὶ τὸν ἀναγνώστη τοῦ βιβλίου — νὰ ἀντιληφθεῖ τὶς βαθύτερες ἀντινομίες ποὺ διατρέχουν τὴ ζωὴ τοῦ δικαίου, νὰ ἀναγνωρίσει καὶ νὰ ἐπισημάνει τὴν προβληματικὴ τῶν συγχρόνων ἰδιαίτερα ἐξελίξεων, ἀλλὰ καὶ νὰ διαβλέψει τὶς δυνατότητες περαιτέρω μεταβολῶν.

Βασικὴ ἀφετηρία τῶν καθόλου ἐπιστημολογικῶν καὶ μεθοδολογικῶν προσανατολισμῶν τοῦ κ. Μιχαηλίδη-Νουάρου εἶναι ὅτι τὸ δίκαιο δὲν εἶναι ἓνα προϊόν τοῦ εὐκαιριακοῦ νομοθέτη, ἀλλὰ τὸ προϊόν τῆς συλλογικῆς προσπάθειας ὁλόκληρης τῆς κοινωνίας, ἡ ὁποία ἀσκεῖ τὸν ἔλεγχο γιὰ τὴν ὀρθότητα τῶν γραπτῶν νόμων καὶ γιὰ τὴν πολιτικὴ τῶν κυβερνώντων. Εἶναι λοιπὸν ἡ Κοινωνιολογία ἐκείνη πού, πρῶτα ἀπ' ὅλα, μᾶς ἐπιτρέπει νὰ διαπιστώσουμε τί πράγματι συμβαίνει στὴν πραγματικὴ ζωὴ, ποιὲς εἶναι οἱ σκοπιμότητες καὶ λειτουργίες τῶν νομικῶν κανόνων καὶ ὁρισμῶν καὶ πῶς τὸ δίκαιο παράγεται, λειτουργεῖ καὶ μεταβάλλεται κάτω ἀπὸ τὸ βάρος τῶν πραγματικῶν κοινωνικῶν πιέσεων καὶ ἀναγκῶν.

Τὸ πρῶτο τμῆμα τοῦ βιβλίου («Τὸ πρόβλημα τοῦ ζωντανοῦ δικαίου», σελ. 1-186), μᾶς προσφέρει μία ἀληθινὰ πανοραμικὴ ἀλλὰ καὶ διεξοδικὴ καὶ

κατατοπιστική απεικόνιση του τεράστιου αυτού σε θεωρητικές διαστάσεις αλλά και σε πρακτικές επιπτώσεις θέματος. Χωρίς να είναι δυνατό να αναφερθούν εδώ όλες οι πτυχές της πολύπλευρης αυτής έρευνας, μπορούμε ωστόσο να μνημονεύσουμε την έξοχη διερεύνηση προβλημάτων, όπως εκείνα της πληρότητας του δικαίου, του ρόλου που διαδραματίζει ή έρμηνευτική στην εξέλιξη της νομοθεσίας, της άτονήσεως των γραπτών διατάξεων, των *de facto* παρανόμων καταστάσεων, κλπ., διερεύνηση που επιτρέπει στον συγγραφέα να δώσει ένα πολύ περιεκτικό όρισμό του ζωντανού δικαίου (σελ. 162).

Αξίζει να υπογραμμισθεί ότι η ρεαλιστική αυτή τοποθέτηση, πολύ μακριά από το να οδηγεί τον συγγραφέα σε όλισθηρές πραγματιστικές αντιλήψεις, τον διευκολύνει αντίθετα να ύψωθεί στη θέα ενός φυσικού δικαίου απαλλαγμένου από κάθε δογματισμό και έντεταγμένου σε μία ώριμη διαλεκτική φιλοσοφία των αξιών. Αντιλαμβάνεται κανείς ότι, αν ο Μιχαηλίδης-Νουάρος προσφεύγει συστηματικά στην κοινωνιολογία για να ξεπεράσει τον νομικό θετικισμό, γνωρίζει εντούτοις ότι κάθε έγκυρη αντιμετώπιση των νομικών προβλημάτων προϋποθέτει μία θεωρία και μία φιλοσοφία των αξιών, δηλαδή με άλλους λόγους μία πραγματική αναφορά στην ιδέα του ανθρώπου, στα πλαίσια μιας ευρύτερης κοσμοθεωρίας.

Με την προοπτική αυτή διανοίγεται το δεύτερο μέρος του συγγράμματος («Κοινωνιολογία και Φυσικό Δίκαιο», σελ. 191-513), όπου εκτίθενται διεξοδικά μία σειρά θεμάτων αναγομένων στις σχέσεις φιλοσοφίας του Δικαίου και Κοινωνιολογίας, με πυξίδα φυσικά πάντοτε την κυρίαρχη έννοια του «ζωντανού δικαίου». Έπειτα από μία αναλυτική επισκόπηση των νεωτέρων και συγχρόνων θεωριών επί όλων αυτών των θεμάτων ο συγγραφέας αντιμετωπίζει το καίριο πρόβλημα του όρθου δικαίου. Χωρίς να είναι δυνατό να απεικονίσουμε εδώ όλες τις λεπτές και διεισδυτικές παρατηρήσεις του μέρους αυτού του βιβλίου, δεν μπορούμε να μη επισημάνουμε την αξία και τη σημασία που ενέχουν οι αναπτύξεις που περιλαμβάνει σχετικά με την ιδέα του γενικού συμφέροντος, κεντρικής έννοιας, κατά τον συγγραφέα, κοντά σ' εκείνη της δικαιοσύνης, αναπτύξεις που τον φέρνουν να προσεγγίσει την έννοια του όρθου δικαίου με αφετηρία μία πρώτη πλατωνική προσέγγιση αυτού του όρου.

Όπωςδήποτε επιβάλλεται ακόμη να σημειωθεί εδώ, ότι η φιλοσοφική αυτή διερεύνηση του προβλήματος αντί να οδηγήσει τον συγγραφέα σε μία έντελως αφηρημένη θεωρητική τοποθέτηση, τροφοδοτείται ως το τέλος από την αδιάπτωτη παρουσία των αντικειμενικών δεδομένων της Κοινωνιολογίας και της Ιστορίας. Έτσι τελικά, αν αποκαλύπτεται υπέρμαχος μιας ανθρωπιστικής και πλουραλιστικής φιλοσοφίας του ανθρώπου και της κοινωνίας, ο συγγραφέας δεν παύει να συνδέει στενά και να εξαρτά την κατανόηση και το κύρος αυτών των ιδεωδών από μία όρθη επίσης κατανόηση της σημασίας του ζωντανού δικαίου ως μοναδικής μεθόδου διαγνώσεως του είναι και του γίνεσθαι των νομικών θεσμών και διαδικασιών. Θεωρούμενο από το ύψος αυτής της σκοπιάς το έργο του κ. Μιχαηλίδη-Νουάρου πρέπει να λογαριασθεί ως ένα σημαντικό πνευματικό γεγονός στον ευρύτερο χώρο της πρακτικής φιλοσοφίας όσο και των επί μέρους ανθρωπιστικών κλάδων.

Αθήναι

Γεώργιος Βλάχος,